
נמרוד אלוני

מידת החינוך

התפתחות אישית וקידום הטוב המשותף

נמרוד אלוני

מידת החינוך

התפתחות אישית וקידום הטוב המשותף

מכון
סופ"ת

בית ספר למחקר ולפיתוח תכניות
בהכשרת עובדי חינוך והוראה במכללות (ע"ר)

סמינר
הקיבוצים

המכללה לחינוך,
לטכנולוגיה ולאמנויות

קואדום

הוצאת הקיבוץ המאוחד
www.kibutz-poalim.co.il

Virtues Worth Attaining: Educational Challenges Toward Full Humanity and Sustainable Futures

Nimrod Aloni

נמרוד אלוני

הוצאת הקיבוץ המאוחד - סדרת קו אדום: גיורא רוזן (עורך ראשי)
דבי אילון, דינה מרקון, תמר ריקליס, שרון ינאי

הוצאת הספרים של מכון מופ"ת: תמי ישראלי (עורכת ראשית)
חברי המערכת האקדמית: פרימה אלבז-לובישי, אילנה אלקד-להמן, חנוך בן-פזי,
יעל דר, יורם הרפז, נצה מובשוביץ-הדר, אייל נווה, יעל פישר, שי פרוגל

מערכת הסדרה מחשבה חינוכית: נמרוד אלוני, סמדר דוניצה-שמידט,
גיורא רוזן, תמי ישראלי, יהודית שטיימן, שרה שמעוני

עורכת תוכן ולשון: עדי רופא

עורכת גרפית: בלה טאובר

עיצוב הסדרה: דפנה גרייף

עשינו כמיטב יכולתנו לאתר את בעלי הזכויות של
כל חומר ששולב בספר ממקורות חיצוניים. אנו
מתנצלים על כל השמטה או טעות. אם יובאו אליה
לידיעתנו, נפעל לתקן במהירות הבאות.

מסת"ב: 0-1210-02-965-978

© הזכויות לשיר של אגי משעול "הכל" שייכות לאקו"ם
© כל הזכויות שמורות להוצאת הקיבוץ המאוחד, למכון מופ"ת
ולמכללת סמינר הקיבוצים, תשפ"ג - 2023

הוצאת הקיבוץ המאוחד: טל' 03-5785810; פקס 03-5785811
www.kibutz-poalim.co.il

מכון מופ"ת: טל' 03-6901406
<http://www.mofet.macam.ac.il>

נדפס בישראל, 2023

תוכן העניינים

7.....	הקדמה
11.....	מבוא
15.....	1 חינוך הוא במידה רבה אהבת אדם, אהבת התרבות ואומנות הדיאלוג המפרה ביניהן
29.....	2 חינוך הוא במידה רבה דבקות בתרבות רצינית, נאותה וגבוהה
45.....	3 חינוך הוא במידה רבה טיפוח והעצמה של בני אדם שיעמדו ברשות עצמם וינהיגו את חייהם בצורה אוטונומית ואותנטית
61.....	4 חינוך הוא במידה רבה הכשרת המודעות הביקורתית כלפי עצמך ומוסכמות החברה
81.....	5 חינוך הוא במידה רבה הכוונה והעצמה לחיים משמעותיים
95.....	6 חינוך הוא במידה רבה הזמנה לתרבות דיאלוגית של כבוד, אמון וצמיחה הדדית
113.....	7 חינוך הוא במידה רבה השראה, הדלקת להבה ותשתיות של קולטי ברקים
123.....	8 חינוך הוא במידה רבה פיתוח האופי המוסרי כדי שצעירים יגדלו להיות "בני אדם"
141.....	9 חינוך הוא במידה רבה טיפוח חוש צדק, דבקות בצדק ועשיית צדק
155.....	10 חינוך הוא במידה רבה פיתוח טוב טעם, כוחות הדמיון ואוריינות אומנותית
171.....	11 חינוך הוא במידה רבה פיתוח אישיות דמוקרטית
193.....	12 חינוך הוא במידה רבה פיתוח השקפת עולם אקו-הומניסטית של אחריות לקיימות החברה האנושית והסביבה הטבעית
211.....	מקורות

הקדמה

ספר זה מבקש להציג בתמציתיות את מיטב התובנות שאספתי בכמעט חמישים שנות עבודה חינוכית במסגרות מגוונות: החל בהדרכת נוער בסיכון ועבריינים צעירים במסגרת "חבורות רחוב" בעיירת פיתוח ובבית הסוהר תל מונד (בימינו הוא כלא הדרים), עבור בהוראה בחינוך הפורמלי בבתי ספר רגילים ובבית ספר דמוקרטי, ועד מלאכת הוראה, מחקר, כתיבה ומעורבות חברתית במוסדות אקדמיים בארץ ובעולם.

במהלך שנים אלה זכיתי להציג את השקפת עולמי החינוכית ואת עמדותיי במגוון הרחב של סוגי המדיה: החל במאמרים בעיתונות היומית, דרך תוכניות טלוויזיה וקורסים מקוונים וכלה בספרים, במאמרים ובכנסים בעלי אופי אקדמי. עכשיו, במעין אקורד סיום, איני רוצה לחטוא באריכות, בטרחנות או באקדמיות יתרה. רצוני לפנות ישר ולעניין, בצורה תמציתית ונגישה אל אלה העוסקים במלאכת החינוך, ומן המעגל הרחב יותר, אל אלה המאתגרים עצמם בחינוך עצמם לאורך כל חייהם, וכן אל המייחסים חשיבות למלאכת החינוך של הדורות הצעירים בכלל ושל ילדיהם בפרט.

כנחתום המעיד על עיסתו, אני מבקש להאיר כאן הבדל מסוים של תוכן ורוח בין ספריי הקודמים לספר זה. ברוח דברים שכתב ג'ון דיואי בספרו דמוקרטיה וחינוך, שעלינו המחנכים להיות ערים למשמעות המוסרית והמעשית של הידע החדש העומד לרשותנו, בעשור השלישי של המאה ה-21, שוב איני יכול להמשיך לכתוב על חינוך הומניסטי כפי שכתבתי בעבר. לנגד עיניי לא רק לקח הזוועות שהמיטו על עצמם בני אדם במאות קודמות - המוות, העוול וההרס שנגרמו במלחמות, במעשים של רצח עם, בקולוניאליזם, בשעבוד, בדיכוי ובהדרה - אלא גם לקח העוול והחורבן שהם ממיטים על משאבי הטבע, על המגוון הביולוגי ועל נופים ראשוניים. בימים אלה

של העשור השלישי של המאה ה-21, אנו מצויים בעיצומו של משבר אקלים וקיימות שכמותו לא ידענו מעולם.

בעניינים אלה חזית המדע מאוחדת: התשתיות המקיימות את כולנו - משאבי כדור הארץ והמגוון הביולוגי - נמצאות בקריסה והמחיר עתיד להיות נורא מכל שידענו - פגיעה קשה בבריאות הציבור ומקרי מוות המוניים, משבר כלכלי וחברתי, נזקים לחקלאות, איום על הביטחון התזונתי, שריפות ענק שמכלות קהילות אנושיות וסביבות טבעיות, והרס גורף באיכות החיים שהורגלנו בה. על רקע זה ומתוך דאגה עליונה לגורל הדורות הצעירים והמחויבות לאפשר להם חיים טובים של איכות ומשמעות, תמצאו בספר התייחסות ישירה לדגם חינוכי חדש המבקש לתת מענה לאתגרי התקופה - חינוך אקו-הומניסטי. ברוח הדברים שהציגה גרטה טונברג בהפגנת ההמונים בוועידת האקלים העולמית בגלאזגו (נובמבר 2021), אקו-הומניזם הוא עמדה שבליבה המחויבות לשדך את הגישה ההומניסטית-דיאלוגית, הדואגת לשלומם ולכבודו של כל אדם באשר הוא אדם, עם הגישה האקולוגית הרואה בטבע לא רכוש לבעלות ולאדנות אלא קהילה לשייכות ולהשתתפות. המבחן המכריע להצלחה הוא בהבטחת בריאות איתנה ואיכות חיים נאותה לטווח הארוך - הן למשפחת האדם הן לאימא אדמה. על כולנו ללמוד לחיות עם אחרים ולא על חשבון אחרים; לאפשר לאחרים לקיים את עצמם במיטבם על פי טבעם ובהרמוניה עם סביבות חייהם בטבע ובתרבות.

ומהמאפיינים של תוכני הספר אל התודות לאלה שסייעו להביאו לעולם. במישור המוסדי, יותר מכול אני מבקש להודות למכללת סמינר הקיבוצים שכבר שלושים וחמש שנים היא לי בית אקדמי וחברי, משכן רוח וחינוך פורה ומפרה, שהעמיד לרשותי אין-ספור אפשרויות להגשמה עצמית, לפוריות אקדמית ולמיזמים חברתיים.

מאז פרסום ספרי הראשון בעברית, בשנת 1998, הייתה לי הוצאת הקיבוץ המאוחד בית פתוח, תומך ומפרגן, ומעט שנים אחר כך הצטרפה כבית נוסף ומשותף הוצאת הספרים של מכון מופ"ת. לשני

מוסדות אלה ולכלל העושים במלאכה שבהם - מעריכת לשון ועימוד וכלה בעורכי הספרים והעורכים הראשיים - אני מודה מכל הלב. תודה ענקית אני חייב לחברי ועמיתי פרופ' צבי טאובר, שהמילים שכתבתי עליו בספרי הראשון תקפות שבעתיים בספר זה: "פילוסוף אמיתי וחבר אמת, בן שיח תומך ביקורתי ומפרה בכל שלבי כתיבת הספר. בקיאותו הרבה בתחומי הפילוסופיה השונים הייתה לי לעזרה ולמשען בהצגת הרעיונות והעמדות המובעים בספר".

אחרונים ויקרים מכול, אשתי סימה, בניי אדם וטל, ולאחרונה נכדי זוהר בן השלוש וחצי, שכבר הפך לשותף להרפתקאות מרגשות של טבע, של תרבות ושל משפחה. הם הליבה, שם אני הכי בבית, שם הוא כור המצרף ליצירה.

מבוא

האדם הוא מידת כל הדברים. (אפלטון, תאיטיטוס)
 דרכו של איש המידות היא למוד כל דבר כמידתו. (קונפוציוס,
 תורת הגדול)

מידה היא כמות, מידה היא איכות, ואיש מידות הוא אדם מחונך להפליא. על כך בתמצית בספר שלפניכם.
 הפיתוי הלשוני הוא אדיר. השפה העברית מזמנת לנו שימוש במילה אחת למגוון משמעויות שאפשר לארוג יחד לתמונה עשירה ומורכבת של מהות החינוך. במידה ככמות טמון סוד השפיעה, סוד הצמצום וסוד המתינות - האיכות החשובה של מידתיות, פרופורציה והרמוניה. על אודיסאוס הגיבור נכתב שהיה התגלמות הרעיון שמידה נכונה, בכל תחומי החיים, היא שעושה דברים לטובים ומבורכים. ובמקדש של אפולו בדלפי, לצד הכתובת "דע את עצמך", הייתה חקוקה בקיר הקביעה "הכול במידה". מאוחר יותר פיתח זאת אריסטו לכלל הידוע של "מידת האמצע", "שביל הזהב" או "הדרך האמצעית" - מסורת מחשבתית שהתפתחה במקביל בקונפוציוניזם ובבודהיזם, ובתקופות מאוחרות יותר בקרב הוגים רבים במערב - יהודים, נוצרים ומוסלמים.

מידות כאיכויות של האישיות או כתכונות אופי הן המכוננות את מרחב האתיקה. מצד אחד, אלה ההמשגות העיוניות שמכוננות את תורת המידות הבוחנת במתודה פילוסופית את החיים הטובים והראויים ואת מאפייני האנושיות במיטבה. מצד אחר, אלו העמדות, הרגישויות, ההתנהגויות ושאר דפוסי החיים של אנשים בחיים הממשיים - מה שהם עושים מעצמם, דרכי ההתנהלות שלהם עם אחרים והחותם שהם משאירים בעולם. "תורת הגדול" ו"מאמרות" של קונפוציוס, "דרך שמונת הנתיבים" של הבודהה, אתיקה של אריסטו, "פרקי אבות" של חז"ל ותורת המידות של שפינוזה - כולם כתבים קלאסיים הבוחנים את המידות הנעלות של בני האדם מכאן

והנפסדות מכאן, ומתווים דרך לשילובן ההולם והמידתי של המידות הטובות לכלל חיים אנושיים מלאים, ראויים ומאושרים. החינוך הוא התהליך המידתי והוא התוצר המידתי. חינוך הוא הדרך הנכונה עבור בני אדם לגדול, להתפתח למיטבם ולהגשים חיים מלאים, הוגנים ומאושרים תוך זיקה לכישורים המולדים שבטבעם ולהישגים המופתיים של התרבות.¹ החינוך, כתהליך, הוא הכשרה לאומנות החיים האנושיים ול"מצוינות בבנאדמיות" - הדרכים ההולמות והמוצלחות הן להגשמה עצמית אותנטית ואוטונומית והן למעורבות פורייה והוגנת בטבע, בחברה ובתרבות. והדרך הזו, כפי שכתב יפה הפילוסוף גאדאמר, עוברת בהתנסויות חווייתיות ומודרכות במיטב נופי הרגש, השכל והיצירה כדי שאלה יזינו ויכוננו בעצמיות האנשים את כושרי הרגישות, התבונה, המוסר וטוב-הטעם.² ולכך הכוונה בחינוך כתוצר או כהישג: אידיאל תרבותי והגשמות קונקרטיים בבני אדם בשר ודם שהתפתחו כהלכה, ונצרפו בהם או בהן המידות הטובות בצורה מידתית והרמונית לכדי איש או אשת מידות.

אבל לא רק על מידות טובות ועל דרכי פיתוחן ידובר כאן. בפרקים השונים, ובמיוחד בדיונים על חשיבה אוטונומית וביקורתית, על טיפוח אישיות דמוקרטית ועל אקו-הומניזם, אדון גם במידות רעות ובמידתיות פגומה שיוצרות איום ממשי על רווחת התלמידים, על התפתחותם ועל עתידם. אציג ביקורת קשה על בגידת מרבית אנשי החינוך בייעודם - לקדם את הצעירים למיטבם - ועל התיישרותם עם מגמות תרבותיות, כלכליות, דתיות ולאומניות המחבלות בהתפתחותם המלאה של הצעירים, בסיכוי שלהם ליהנות מחיים של איכות ומשמעות, ובמקרים רבים גם מביאה אותם להקריב את חייהם

1 במושג חינוך, למעט אם מוצג או מוסבר אחרת, אני מתכוון לאידיאל הנורמטיבי החיובי של גידול ופיתוח נאות של בני אדם, ולא לשימוש הניטרלי והסוציולוגי המתייחס לפונקציה החברתית של גידול ילדים - ללא קשר לתכליות ולדרכים הנהוגות במקומות השונים.

2 גאדאמר, "חינוך ותרבות כבילדונג", עמ' 432.

על מזבחות שווא. כפי שעמדו על כך חנה ארנדט במאה ה-20 ומרתה נוסבאום בעת הנוכחית,³ שיתוף הפעולה של אנשי החינוך והאקדמיה עם הרחבת לימודי המדע והטכנולוגיה ללא הרחבה מקבילה של לימודי האתיקה וההומניסטיקה מוביל לברבריזציה של האנושות ולפגיעה קשה ביכולות הצעירים לפענח את מציאות חייהם ולהנהיג אותם ברגישות ובתבונות. קל וחומר כאשר הצעירים של היום חיים במדיה הדיגיטלית יותר מאשר בחברת בני אדם, סובלים מריחוק חברתי, משועבדים למוחצנות וליחצנות ומתנהלים בניכור מעולמות הטבע והתרבות - זו ממש הפקרתם לבעלי אינטרסים שטובת הצעירים זרה להם. לפיכך בדיונים שלהלן על הדמוקרטיה המהותית ועל החינוך לאקו-הומניזם אין לראות שיח אקדמי-פדגוגי גרידא. זו ההכרה הדוחקת שמבחינה חינוכית אנו מצויים בשעת חירום וזו קריאה למחנכים להתייבב לצד טובת הצעירים, גם אם משמעות הדבר הפניית עורף לממסדים המובילים: כי איומי משבר האקלים וחיסול משאבי הטבע, הפופוליזם הפוליטי ותעמולת הפוסט-אמת, הרחבת הפערים הכלכליים והפגיעה בשוויון ההזדמנויות, דילול התרבות הרצינית והתמכרות לחרושת הבידור והכלכלה, משמעותם נישול הצעירים מתשתיות ומיכולות שבכוחן היו יכולים להיות למעצבים פעילים של מציאות חייהם ולא תוצרים סבילים שלה.

שתי הערות לסיום דברי מבוא אלה. האחת, שהספר שלפניכם אינו בנוי מרשימת מתכונים לחינוך טוב וחיים מאושרים. עם זאת, תוך הסתמכות על מיטב ההגות החינוכית מהמזרח ומהמערב והתוודעות עדכנית למציאות בת זמנו, הוא כן מבקש להציב אתגרים למצוינות בבנאדמיות, לדרכים החינוכיות המובילות אליה ולהגשמת חיים אנושיים מלאים וראויים של התפתחות, הגשמה עצמית והשתתפות הוגנת ופורייה בטבע, בחברה, באזרחות ובתרבות. כל פרק מתמקד בתחום אתגרים מובחן, כגון אישיות אוטונומית ואותנטית, תרבות

3 ראו חנה ארנדט "איומי הקדמה האנושית" ומרתה נוסבאום לא למטרות רווח.

איכותית, חיים משמעותיים, מודעות מושכלת וביקורתית, מוסר הומניסטי, הוראה השראתית ואישיות דמוקרטית. כמכלול, הספר מזמן תשתיות עשירות ודרכים מגוונות לצמיחה אישית לכל איש ואישה שאכפת להם מדמותם ורוצים להתקדם למידת אנושיות מלאה יותר, כמו גם לכל נשות ואנשי החינוך שמבקשים לחרוג מתפקודם כטכנאי חינוך ולצמוח מקצועית לדרגת מחנכים אמיתיים.

ההערה השנייה נוגעת לכך שלבטח שמתם לב, שבשונה מסוקרטס ומהוגים כדוגמתו איננו חותרים להמשגת מידה טובה אחת, עליונה על כל האחרות וכוללת אותן. אנחנו במאה ה-21, וברוח הגותו של ניטשה שהודיע על מות האלוהים, וגם של כל צללי האלוהים באמיתות אבסולוטיות, באידיאולוגיות יומרניות ובתאוריות אקדמיות חובקות-כול, הדעה המוצגת להלן היא שיש כיוונים ויש מגמות ויש המלצות ויש דוגמאות מופתיות, אבל אין נוסחאות. ברוח הגותו של ניטשה, האתגר הוא להתגבר הן על האורתודוקסיות הדוגמטיות שהתורות הדתיות והאידיאולוגיות מציגות, והן על הברחה מפרפקציוניזם תרבותי ומתובענות עצמית המאפיינת את הניהיליזם הפוסטמודרני. יש ריבוי נפלא ועצום של תשתיות משובחות (שחלקן מוצגות בפרקים הבאים), ובדיאלוג איתן עלינו לכונן את הקומפוזיציות שהן עצמנו. "האדם", בתובנה שאפלטון מייחס לפרוטגורס, "הוא מידת כל הדברים", ואין בני האדם מוצאים בעולם, על פי ניטשה, אלא את האלים, האידיאלים, המשמעויות והערכים שהם הכניסו לתוכו ומטמיעים בו. מכאן האתגרים שבהם דן הספר: חתירה לפיתוח תכונות טובות, במידתיות הנכונה, ולהגשמת הרמוניה עם הסביבה הטבעית ועם החברה האנושית. לפניכם חומרי הגלם או אבני הלגו - השאר עליכם, עלינו.